

สรุปและข้อเสนอแนะ

การวิจัยครั้งนี้แสดงให้เห็นว่าการจัดลำดับอายุสมัย โดยวิธี Seriation ซึ่งใช้ข้อมูลคุณลักษณะ (attribute-based seriation) เป็นตัวแปรในการวิเคราะห์ สามารถพิสูจน์ได้ว่ามีประโยชน์และน่าเชื่อถือในการสร้างลำดับชั้นตามอายุสมัย (chronological sequence) ของภาชนะดินเผาสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายและสมัยประวัติศาสตร์ตอนต้นในบริเวณภาคกลางของประเทศไทย ซึ่งกำหนดอายุเชิงเทียบได้ระหว่าง 4500-1500 ปีมาแล้ว ในงานวิจัยชิ้นนี้ ผู้วิจัยใช้ชุดข้อมูลเศษภาชนะดินเผาจำนวน 22 ชุดจากแหล่งโบราณคดี 20 แหล่งในภาคกลางทั้งหมด และผู้วิจัยได้เสนอลำดับอายุสมัยทางวัฒนธรรมของแหล่งโบราณคดี ผลการวิจัยได้สร้างคุณประโยชน์ต่อทิศทางการวิจัยในอนาคตหลายประการเพื่อช่วยให้เราเข้าใจลำดับอายุทางวัฒนธรรมของภาคกลางและภูมิภาคอื่นๆของประเทศไทย

หัวข้อที่จะกล่าวต่อไปนี้ ผู้วิจัยสรุปผลการวิจัย รวมทั้งคุณูปการของงานวิจัยชิ้นนี้ต่อวงวิชาการโบราณคดี นอกจากนี้ ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะบางประการสำหรับการวิจัยต่อไป

ความสำคัญของงานวิจัยชิ้นนี้

งานวิจัยทางโบราณคดีในบริเวณภาคกลางของประเทศไทยที่ผ่านมาไม่ได้ให้ความสำคัญมากนักกับการสร้างลำดับอายุสมัยทางวัฒนธรรม เราแทบจะกล่าวได้ว่ามีนักโบราณคดีน้อยคนมากที่พยายามสร้างลำดับอายุสมัย (เช่น สุรพล นาถะพินธุ 2538; Mudar 1993:95-140; Rispoli 1992, 1997) โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้ชุดภาชนะดินเผาเพื่อวิเคราะห์ด้วยวิธีการ seriation เพื่อกำหนดอายุสมัยอย่างละเอียดยังไม่ม้งานวิจัยแนวนี้ปรากฏมาก่อนเลย

ในวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกของ Karen Mudar (1993:217-218) เธอได้แสดงความเห็นไว้ว่าควรมีการศึกษาลำดับอายุสมัยของภาชนะดินเผาอย่างละเอียดถี่ถ้วนเพื่อที่จะสร้างลำดับวัฒนธรรมได้อย่างถูกต้อง จากจุดนี้เอง ผู้วิจัยจึงเริ่มหันมาสนใจชุดหลักฐานที่เป็นภาชนะดินเผาไม่ว่าจะเป็นเศษภาชนะหรือภาชนะเต็มใบ

ผู้วิจัยคิดว่ามีหลายเหตุผลที่เราควรศึกษาวิจัยเพื่อจัดลำดับอายุสมัยโดยใช้ภาชนะดินเผา ในภาคกลางของประเทศไทย

ประการแรก ชุดหลักฐานประเภทนี้มีมากมายมหาศาลที่ได้จากการสำรวจและขุดค้นทางโบราณคดีในแหล่งโบราณคดีต่างๆในพื้นที่ภาคกลาง (รวมทั้งภาคอื่นๆด้วย) ในช่วง 2-3 ทศวรรษที่ผ่านมา ด้วยจำนวนตัวอย่างภาชนะดินเผามากมายเช่นนี้ ผู้วิจัยจึงเห็นสมควรมีการศึกษาวิเคราะห์ภาชนะดินเผาให้มากขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ ควรกล่าวด้วยว่าการวิเคราะห์หาค่าอายุด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์นั้นต้องเสียค่าใช้จ่ายแพง เช่น การวิเคราะห์หาอายุด้วยวิธีเรดิโอคาร์บอนด้วยเทคนิค AMS (Bowman 1990:34-42) ซึ่งมีความถูกต้องน่าเชื่อถือและใช้ตัวอย่างน้อยกว่าการวิเคราะห์หาอายุด้วยเทคนิคมาตรฐานปกติ ต้องใช้เงินถึง 400-500 เหรียญอเมริกัน หรือประมาณ 17,000-21,500 เป็นอย่างต่ำต่อการวิเคราะห์เพียง 1 ตัวอย่างที่เป็นถ่าน (charcoal) ถ้าตัวอย่างสำหรับการวิเคราะห์เป็นกระดูกก็จะเสียค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้นอีกเท่าตัวเนื่องจากขั้นตอนการเตรียมตัวอย่างยุ่งยากและมีค่าใช้จ่ายสำหรับอุปกรณ์แยกต่างหาก (Alan Hogg, personal communication 2002) และถ้าจะก่อตั้งห้องปฏิบัติการเพื่อวิเคราะห์ด้วยวิธีดังกล่าวก็ใช้เงินอย่างน้อยประมาณ 1.5 ล้านดอลลาร์อเมริกัน (Bowman 1990:37) ส่วนการวิเคราะห์หาอายุด้วยวิธี thermoluminescence ก็เสียค่าวิเคราะห์ประมาณ 21,500 บาทต่อหนึ่งตัวอย่าง (James Feather, personal communication 2002) ด้วยเหตุนี้ เราจึงไม่ค่อยมีผลการวิเคราะห์หาค่าอายุด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์มากนัก ยกเว้นได้รับความร่วมมือกับต่างชาติ เมื่อเป็นดังนี้ การกำหนดอายุเชิงเทียบ (relative dating) จึงยังเป็นวิธีที่ได้รับความนิยมอยู่เพราะค่าใช้จ่ายต่ำ แต่มีกระบวนการวิเคราะห์ที่ใช้เวลายาวนาน

ประการที่สอง ชุดภาชนะดินเผาต่างๆแสดงให้เห็นความหลากหลายในแง่ลวดลายและเทคโนโลยีมากพอที่จะวิเคราะห์เพื่อจัดลำดับอายุสมัยได้อย่างดี

ประการที่สาม ค่าอายุจากการวิเคราะห์ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ เช่น เรดิโอคาร์บอน และ thermoluminescence จากแหล่งโบราณคดีในภาคกลางยังมีน้อย และค่าอายุที่ได้ก็ยังมีปัญหา และอาจจะต้องทบทวน (ดูตัวอย่างใน Bronson and White 1992; Lertrit 2001:65-67) ดังนั้น การจัดลำดับอายุสมัยโดยใช้ภาชนะดินเผาจึงเป็นอีกทางเลือกหนึ่งที่จะช่วยให้เรามองเห็นมิติเรื่องเวลาของหลักฐานทางโบราณคดี การทำ seriation ช่วยให้เรากำหนดอายุหลักฐานที่พบบนผิวดิน นอกจากนี้ การทำ seriation ยังมีประโยชน์ในการประเมินอายุและความสำคัญของแหล่งโบราณคดีก่อนที่เราจะดำเนินการขุดค้นอีกด้วย

ประการสุดท้าย ดังที่กล่าวมาแล้วว่างานวิจัยภาชนะดินเผาเพื่อจัดลำดับอายุยังมีน้อยมากในประเทศไทยเมื่อเปรียบเทียบกับงานวิจัยในเรื่องเดียวกันในที่อื่นๆของโลก ผู้วิจัยจึงตั้งใจให้งานวิจัยชิ้นนี้เป็นงานเชิงสำรวจและเป็นการเริ่มต้นเพื่อถ่มช่องว่างทางโบราณคดีดังกล่าว

ในการเริ่มต้นงานวิจัยการจัดลำดับอายุสมัยภาษาชนเผ่าครั้งนี้ ผู้วิจัยเลือกชุดภาษาชนเผ่า เผ่าจากการชุดค้นอย่างเป็นระบบในแหล่งโบราณคดีในภาคกลาง ชุดข้อมูลประกอบด้วยเศษภาษาชนเผ่าเป็นเบื้องต้น ผู้วิจัยหวังว่าด้วยการเลือกคุณลักษณะ (attributes) ของเศษภาษาชนเผ่าที่ถูกต้องและเหมาะสมสำหรับการวิเคราะห์ด้วยวิธี CA ดังได้อธิบายในบทที่ 4 เราคงเข้าใจ และได้ลำดับอายุสมัยทางวัฒนธรรมของแหล่งโบราณคดีที่ถูกต้องน่าเชื่อถือ

ผู้วิจัยใช้ข้อมูลคุณลักษณะ (attribute data) ไม่ใช่ข้อมูลประเภท (typological data) ของภาษาชนเผ่า เพื่อให้มีระดับความสม่ำเสมอสูงในการวิเคราะห์ กล่าวคือ เศษภาษาชนเผ่า (ไม่ใช่ภาษาชนเผ่าเต็มใบ) เป็นชุดข้อมูลที่พบมากที่สุดจากการชุดค้นทางโบราณคดีในแหล่งโบราณคดีที่ใช้เป็นกรณีศึกษา และเนื่องจากเป็นเพียงเศษภาษาชนเผ่า ฉะนั้นจึงเป็นการยากมากที่จะกำหนดประเภท (type) ของภาษาชนเผ่าโดยการพิจารณาจากรูปแบบ หน้าที่ หรือลักษณะทางสัณฐานอื่นๆ ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงต้องใช้ข้อมูลคุณลักษณะในการวิเคราะห์เพื่อจัดลำดับอายุสมัย

ผู้วิจัยคิดว่าการใช้ข้อมูลคุณลักษณะในการวิเคราะห์เพื่อจัดลำดับอายุสมัยมีความเหมาะสมมากกว่าการใช้ข้อมูลประเภท โดยเฉพาะในกรณีศึกษาที่ นักวิเคราะห์ภาษาชนเผ่าหลายคนที่เน้นการใช้ข้อมูลคุณลักษณะ (เช่น Hegmon 1991; Le Blanc 1975; Marquardt 1978; Ortman 1995; Plog and Hantman 1986) ล้วนยืนยันว่ามันเป็นไปได้ที่เราจะกำหนดหรือจัดจำแนกประเภทภาษาชนเผ่าจากเศษภาษาชนเผ่า กล่าวเฉพาะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เราก็พบว่า การกำหนดประเภทหรือแบบภาษาชนเผ่าอาศัยข้อมูลจากภาษาชนเผ่าเต็มใบมากกว่าเศษภาษาชนเผ่า (Bayard 1977; Debreceeny 1998) การจัดลำดับอายุสมัยโดยใช้ข้อมูลคุณลักษณะมีข้อดีตรงที่สามารถวาง ลำดับตามเวลาของชุดข้อมูล หรือแหล่งโบราณคดีได้ละเอียดมากกว่าเนื่องจากวิธีการนี้ใช้เศษภาษาชนเผ่าซึ่งมีปริมาณมากที่สุด ชุดข้อมูลแต่ละชุด

ในงานวิจัยชิ้นนี้ ข้อมูลคุณลักษณะที่ใช้เป็นตัวแปรในการวิเคราะห์คือวิธีการตกแต่งผิวภาษาชนเผ่า โดยผู้วิจัยได้รวบรวมข้อมูลจากแหล่งโบราณคดี 20 แหล่ง ข้อมูลที่ได้ถูกนำมาคำนวณเป็นจำนวนนับ และค่าร้อยละ เศษภาษาชนเผ่าผิวเรียบ ก็ถูกนำมาวิเคราะห์ด้วยเนื่องจากมีความถี่ที่อาจจะสะท้อนลำดับเวลาได้ วิธีการวิเคราะห์ที่เรียกว่า Correspondence Analysis ถูกนำมาใช้เพื่อค้นหาแบบแผนที่ชุดข้อมูลอาจจะสะท้อนออกมาในเชิงลำดับเวลา ผลการวิเคราะห์ค่อนข้างประสบความสำเร็จเนื่องจากพบว่าลำดับอายุที่ได้สอดคล้องกับหลักฐานทางโบราณคดีและชั้นดินทางโบราณคดี จากนั้น ผู้วิจัยได้ตรวจสอบผลการจัดลำดับอายุสมัยโดยแบ่งลำดับตำแหน่ง (rank order) โดยใช้การวิเคราะห์สัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ (correlation coefficient) ของตำแหน่งที่กำหนด

ผลการศึกษาพบว่ามีความสัมพันธ์อย่างสูงและอย่างมีนัยสำคัญระหว่างการจัดลำดับอายุสมัยด้วยวิธี Correspondence Analysis กับวิธีการจัดลำดับอายุอื่นๆ เช่นการเทียบเคียง

โบราณวัตถุ และการโยงข้อมูลชั้นดิน งานวิจัยนี้แนะนำว่านักโบราณคดีสามารถใช้วิธีศึกษาวิเคราะห์ ด้วยวิธี Correspondence Analysis เป็นเครื่องมือเชิงประจักษ์ที่น่าเชื่อถือ และตรวจสอบได้ในการจัดลำดับอายุสมัยได้อย่างชัดเจน นอกจากนี้ คุณลักษณะที่ใช้การวิเคราะห์ (การตกแต่งผิวภาชนะ) ก็สามารถนำไปประยุกต์ใช้กับชุดข้อมูลภาชนะดินเผาจากแหล่งโบราณคดีในภูมิภาคอื่นๆ หรือในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งมักจะพบภาชนะดินเผาเป็นจำนวนมากอยู่เสมอ ยิ่งกว่านั้น ในท่ามกลางความขาดแคลนค่าอายุที่ได้จากการวิเคราะห์ทางวิทยาศาสตร์ เช่น การกำหนดอายุด้วยวิธีเรดิโอคาร์บอน เป็นต้น การจัดลำดับอายุด้วยการทำ seriation จึงเป็นทางเลือกหนึ่งที่จะช่วยนักโบราณคดีกำหนดอายุของชุดข้อมูล หรือแหล่งโบราณคดี

กล่าวเฉพาะการวิเคราะห์ด้วยวิธี Correspondence Analysis ผู้วิจัยพบว่าวิธีการนี้ใช้ได้ผลสำเร็จอย่างดีมาแล้วในการจัดลำดับชุดข้อมูลประเภทอื่นที่นักโบราณคดีทั้งในยุโรปและอเมริกา นำไปประยุกต์ใช้ (เช่น Bolviken et al. 1982; Bech 1988; Ortman 1995) เมื่อนำมาใช้กับชุดข้อมูลในภาคกลางของประเทศไทย หรือในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็ปรากฏว่าใช้ได้ผลดีเช่นกัน โดยเฉพาะการวิจัยเชิงสำรวจ (exploratory research)

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าการวิจัยนี้จะได้ข้อค้นพบที่น่าสนใจหลายอย่าง การนำวิธีการจัดลำดับอายุสมัยจากภาชนะดินเผาไปใช้ก็มีข้อจำกัดบางประการ กล่าวโดยทั่วไป การทำ seriation ไม่สามารถใช้ได้กับสถานการณ์ทางโบราณคดีทุกสถานการณ์ ตัวอย่าง การทำ seriation ไม่สามารถ

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยในอนาคต

การวิจัยครั้งนี้นับเป็นการทดลองจัดลำดับอายุสมัยจากภาชนะดินเผา (ceramic seriation) อย่างเป็นระบบครั้งแรกในประเทศไทย และโดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นครั้งแรกในภาคกลาง งานวิจัยชิ้นนี้จึงเป็นเสมือนการบุกเบิกหนทางการวิจัยไว้ให้งานวิจัยอื่นๆ ที่อาจจะตามมาในอนาคต อย่างไรก็ตาม แม้ว่าการวิจัยนี้จะประสบความสำเร็จในประเด็นต่างๆ ที่กล่าวมาแล้ว แต่ก็ยังมีจุดจำกัดโดยเงื่อนไขปัจจัยบางอย่าง และได้สร้างคำถามตามมาด้วยเช่นกันซึ่งต้องตอบด้วยการทำวิจัยในอนาคต ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยในอนาคตต่อไปนี้

1. ควรค้นหาและศึกษาตัวแปร หรือคุณลักษณะอื่นๆ ที่มีคุณสมบัติที่เหมาะสมสำหรับการทำ seriation ซึ่งก็คือมีลักษณะที่เปลี่ยนแปลงตามเวลา (temporal sensitive) นักวิจัยที่อื่นๆ ของโลก ได้ทำวิจัยและพบว่ามีคุณลักษณะอื่นๆ หลายอย่างที่เหมาะสมสำหรับการวิเคราะห์เพื่อจัดลำดับอายุสมัย เช่น ลวดลาย เนื้อภาชนะ เทคนิคการขึ้นรูปภาชนะ รวมทั้งคุณลักษณะที่สามารถวัดเป็น

ข้อมูลเชิงปริมาณได้ เช่น ความหนา ความกว้าง ความยาว น้ำหนัก และเส้นรอบวง เป็นต้น เป็นที่คาดว่าคุณลักษณะเหล่านี้สามารถนำมาใช้กับชุดข้อมูลภาชนะดินเผาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และในประเทศไทยได้อย่างดี เราจะรู้อย่างแน่ใจได้ว่าคุณลักษณะ หรือตัวแปรใด เหมาะสำหรับการวิเคราะห์เพื่อสร้างลำดับอายุสมัยในแต่ละพื้นที่และแต่ละช่วงเวลาก็ต่อเมื่อเราทำการวิเคราะห์อย่างเป็นระบบแล้วเท่านั้น

2. เนื่องจากการวิจัยนี้ใช้ข้อมูลจากภาคกลางทั้งหมด ซึ่งครอบคลุมพื้นที่หลายส่วน และเราก็พบว่าผลการวิเคราะห์มีปัญหาเกี่ยวกับชุดข้อมูลบางชุดซึ่งอาจจะมาจากวัฒนธรรมต่างกัน ดังนั้นในการวิจัยในอนาคต นักวิจัยควรทดลองแบ่งพื้นที่ทางวัฒนธรรมออกเป็นส่วน ๆ เพื่อป้องกันการเหลื่อมซ้อนและการผสมปนเปของข้อมูล และยังคงทำให้เห็นภาพลำดับอายุสมัยได้ละเอียดยิ่งขึ้น พื้นที่ที่น่าจะลองทำวิจัย ได้แก่ พื้นที่ลุ่มน้ำบางซาม (ภูธร ภูมะธ 2542) พื้นที่ลอนลูกคลื่นตาคลี-โคกลำโรง (สุรพล นาถะพินธุ 2538) และพื้นที่เขาทางตลาดและเขาสมโภชน์ (Ho 1992) เป็นต้น พื้นที่เหล่านี้มีลักษณะเฉพาะและมีขอบเขตของตัวเองชัดเจน และเชื่อกันว่าผู้อยู่อาศัยในแต่ละพื้นที่มีวัฒนธรรมต่างกันในช่วงสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายและสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ (Vallibhotama 1986, 1992) การวิจัยเพื่อจัดลำดับอายุสมัยจากภาชนะดินเผาจากพื้นที่ดังกล่าว จะช่วยพิสูจน์ หรืออาจจะทำให้เราทบทวนข้อสรุปข้างต้นว่าเป็นจริงหรือไม่ เนื่องจากการทำ seriation สามารถแสดงให้เห็นความแตกต่างระหว่างสภาพภูมิศาสตร์และกลุ่มชาติพันธุ์ได้อย่างมีศักยภาพ

3. ผู้วิจัยเห็นว่าควรมีการทดลองจัดชุดภาชนะดินเผาที่พบภายในแหล่งโบราณคดีแต่ละแหล่งด้วย (intrasite ceramic seriation) นอกจากนี้ หากเราตั้งสมมติฐานว่าความแตกต่างด้านเวลา หรือความแตกต่างเชิงหน้าที่ อาจจะสะท้อนให้เห็นได้จากชุดข้อมูลที่มาจากบริบทที่ต่างกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งชุดข้อมูลที่มาจากแหล่งโบราณคดีที่มีการอยู่อาศัยมากกว่าหนึ่งสมัย ดังนั้น ถ้าเป็นจริง เราก็สามารถใช้การทำ seriation ในการแยกความแตกต่างดังกล่าวได้ ซึ่งจะช่วยให้เราสามารถศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม และความหลากหลายเชิงบทบาทหน้าที่ในแต่ละส่วนของแหล่งโบราณคดีได้

4. ผู้วิจัยเห็นว่าควรมีการทดลองทำ typological seriation กล่าวคือ ถ้ามีชุดข้อมูลที่ประกอบด้วยภาชนะดินเผาเต็มใบ หรือภาชนะดินเผาที่มีขนาดใหญ่พอที่จะกำหนดแบบ หรือประเภทภาชนะได้ เราก็ควรใช้ข้อมูลแบบ หรือประเภทภาชนะ (typological data) มาทดลองจัดลำดับ เพื่อจะได้ตรวจสอบกับการจัดลำดับโดยการใช้ข้อมูลคุณลักษณะ ทั้งนี้ ผลการจัดลำดับทั้งสองวิธีจะช่วยให้เราจัดลำดับอายุสมัยได้แม่นยำน่าเชื่อถือมากขึ้น และควรทำควบคู่กันไป และนอกจากนี้ ยังเป็นที่น่าสนใจด้วยว่าการจัดลำดับโดยใช้ข้อมูลคุณลักษณะ (attribute-based

seriation) จะไปด้วยกันได้ดีหรือไม่กับการจัดลำดับโดยใช้ข้อมูลประเภทหรือแบบภาษาณะ (type-based seriation)

5. ควรมีการศึกษาด้าน seriation ในพื้นที่อื่นๆของประเทศไทยด้วย เพื่อจะได้มีข้อมูลศึกษาเปรียบเทียบมากขึ้น

ข้อคิดเห็นสุดท้าย

ผู้วิจัยขอแสดงความคิดเห็นบางประการในตอนท้ายของงานวิจัยชิ้นนี้เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรทางโบราณคดีในพื้นที่ภาคกลางและพื้นที่อื่นๆของประเทศไทยโดยทั่วไป ผู้วิจัยต้องขอบอกว่างานโบราณคดีภาคสนามซึ่งเป็นที่มาของชุดข้อมูลที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ และครั้งต่อไปในอนาคตนั้นมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งในการตอบปัญหาวิจัยต่างๆ แต่ปัญหาที่ประสบในปัจจุบันคือการลักลอบขุดค้นแหล่งโบราณคดีเพื่อหาของมีค่าและขายให้พ่อค้า หรือนักสะสมของเก่า ปัญหานี้นับวันจะรุนแรงและมีกลุ่มลักลอบขุดค้นเพิ่มมากขึ้นในพื้นที่ภาคกลาง โดยเฉพาะในเขตจังหวัดลพบุรี แหล่งโบราณคดีนับร้อยแหล่งถูกทำลายโดยกลุ่มนักลักลอบขุดหาสมบัติ หากสถานการณ์เช่นนี้ยังคงดำเนินต่อไป นักโบราณคดี หรือนักวิชาการด้านวัฒนธรรมก็จะถูกบีบให้ใช้ข้อมูลที่หลงเหลืออยู่น้อยนิดในแหล่งโบราณคดีที่เหลือเพียงไม่กี่แห่ง หรือที่ได้มาจากพ่อค้าของเก่าซึ่งไม่ทราบบริบทที่มา ดังนั้น เราจึงควรช่วยกันสอดส่องดูแลปกป้องทรัพยากรทางวัฒนธรรมไว้เพื่อใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนร่วมกัน มากกว่าจะให้ผู้หนึ่งผู้ใดครอบครองชิ้นชมส่วนตัว อย่าลืมนำทรัพยากรทางโบราณคดีมีจำนวนจำกัด และเมื่อถูกทำลายลงแล้ว ไม่สามารถหาอะไรมาทดแทน หรือสร้างขึ้นใหม่ได้